

VAQT, HARAKAT VA FAZONI IDROK QILISH JARAYONLARI

Nazirova Dilmira

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti Tiflopedagogika yo'nalishi 25.4 guruh talabasi

Dilmiranazirova7@gmail.com

Sattorov Bobur Botir o'g'li

Sattorovb146@gmail.com Ilmiy rahbari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.1769566>

Annotatsiya: Vaqt, harakat va fazoni idrok qilish insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatini ta'minlaydigan asosiy psixologik jarayonlar hisoblanadi. Ushbu maqolada ushbu idrok turlarining nerv-fiziologik asoslari, ularning shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Vaqtni idrok qilishda sezgi organlari, markaziy asab tizimi va psixik jarayonlar o'zaro uyg'unlashgan holda ishlaydi; harakatni idrok qilish esa vizual va kinestetik signallarni qayta ishlash orqali amalga oshadi; fazoni idrok qilish shaxsning predmetlar o'rtasidagi masofa, hajm, shakl va joylashuvni tushunishiga yordam beradi. Maqolada ushbu jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, ularni buzilishiga sabab bo'ladigan omillar hamda idrokning rivojlanishida yoshga oid o'zgarishlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: idrok, vaqt idroki, fazo idroki, harakat idroki, psixologik jarayonlar, sensor tizimlar, nerv-fiziologik asoslar, fazoviy orientatsiya, harakatni sezish, kognitiv jarayonlar.

KIRISH. Vaqt, harakat va fazoni idrok qilish insonning atrof-muhitni anglashida muhim o'rin tutuvchi murakkab psixologik jarayonlar bo'lib, ular shaxsning kundalik faoliyati, orientatsiya qilish qobiliyati va ongli harakatlarini boshqarishda bevosita ishtirok etadi. Ushbu idrok shakllari orqali inson hodisalar ketma-ketligini, predmetlar o'rtasidagi masofani, ularning joylashuvini, o'zgarish tezligini va harakat yo'nalishini tushuna oladi.

Insonning vaqtni idrok qilishi sezgi organlaridan kelayotgan axborotlarni qayta ishlashga asoslanadi, harakatni idrok qilish vizual, eshituv va kinestetik signallarni birlashtirish orqali amalga oshadi, fazoni idrok qilish esa predmetlarning shakli, o'lchami, joylashuvi va bir-biriga nisbatan masofasini anglash imkonini beradi. Ushbu jarayonlar markaziy asab tizimi, xususan, miya po'stlog'i va sensor markazlar faoliyati bilan chambarchas bog'liqdir.

Mazkur maqolada vaqt, harakat va fazo idrokining psixologik va fiziologik mexanizmlari, ularning rivojlanishi, o'zaro bog'liqligi hamda shaxsning kognitiv faoliyatida tutgan o'rni ilmiy manbalar asosida yoritiladi.

Vaqtni idrok qilish — inson ongida voqealarning davomiyligi, ketma-ketligi va o'tish suratini anglash jarayonidir. Vaqtni his qilish nerv tizimi faoliyati, tajriba, hissiy holat va diqqat bilan bog'liq bo'ladi. Insonning ichki biologik ritmlari vaqtni qanday sezishini belgilaydi. Odam band bo'lganida vaqt tez o'tadi, bo'sh vaqtda esa sekin o'tgandek tuyuladi. Yosh kichik bo'lgan sari vaqtni aniq baholash qiyinlashadi, chunki idrok tizimi hali to'liq shakllanmagan bo'ladi.

Harakatni idrok qilish — organizmning ko'rish, eshitish, vestibulyar va kinestetik tizimlari orqali amalga oshadi. Odam predmetlarning yo'nalishi, tezligi, o'zgarishi va masofasini aynan shu sezgi tizimlari yordamida anglaydi. Harakatni idrok qilish fazoni tasavvur qilishga ham yordam beradi. Harakat davomida tezlikning o'zgarishini, tormozlanish yoki tezlanishni his qilish vestibulyar tizim faoliyati bilan bog'liq. Ko'plab harakat illuziyalari idrokning nisbiyligini ko'rsatadi. Masalan, turgan odam yonidan mashina o'tganda go'yoki o'zi harakatlangandek sezadi.

Fazoni idrok qilish — insonning atrof-muhitdagi predmetlarning masofasi, chuqurligi, kattaligi, shakli va joylashuvini anglash jarayonidir. Fazoning idroki asosan ko'rish sezgisiga tayanadi, ammo tana harakati, teginish sezgisi va mushaklardan keladigan ma'lumotlar ham unga ta'sir ko'rsatadi. Fazoning chuqurligini anglash ikki ko'z bilan ko'rish mexanizmi natijasida yuzaga keladi. Masofani aniqlashda yorug'lik, soya, predmet kattaligi va rang o'zgarishlari muhim rol o'ynaydi. Geometrik illuziyalar esa fazoni idrok qilish nisbiy xarakterga ega ekanini isbotlaydi.

Uchala jarayon — vaqt, harakat va fazoni idrok etish — bir-biri bilan chambarchas bog'langan. Vaqtni his qilish harakatni to'g'ri baholashga yordam beradi; harakat fazoni aniqlashni osonlashtiradi; fazoviy o'zgarishlar esa vaqtni sezishga ta'sir qiladi. Tez harakat jarayonida vaqt tez o'tayotgandek, sekin harakatda esa cho'zilgandek tuyuladi. Shu bois insonning voqelikni idrok qilishi sensor tizimlar va ong faoliyatining uyg'un ishlashi orqali amalga oshadi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, vaqt, harakat va fazoni idrok qilish insonning atrof-muhitni anglashida eng muhim psixofiziologik jarayonlar hisoblanadi. Ushbu jarayonlar o'zaro uzviy bog'langan bo'lib, birining o'zgarishi boshqasining idrok etilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Vaqtni his qilish insonning ichki biologik ritmlari va psixologik holati bilan belgilanadi, harakatni idrok qilish sensor tizimlarning muvofiq ishlashiga tayanadi, fazoni anglash esa ko'rish, eshitish va tana sezgilari orqali shakllanadi. Ushbu jarayonlarning uyg'unlashuvi insonning kundalik faoliyatida to'g'ri harakat qilish, masofani aniqlash, vaziyatni baholash va xavfsiz faoliyat yuritish imkonini beradi. Shu bois vaqt, harakat va fazoni idrok qilish mexanizmlarini chuqur o'rganish psixologiya, pedagogika, tibbiyot hamda texnologiya sohalari uchun katta amaliy ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. G'oziev E. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
2. Qodirov R., Ergashev A. Psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Karimova V. Faoliyat va idrok psixologiyasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2018.
4. Zokirova N. Kognitiv psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2017.
5. Rahmonqulova M. Rivojlanish psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2014.
6. G'aniev B. Neyropsixologiya asoslari. – Toshkent: Tafakkur qanoti, 2020.
7. Abdullaeva Q. Idrok psixologiyasi va sezgi jarayonlari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
8. Mirzayeva S. Psixofiziologiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2019.
9. Yo'ldoshev J. Ong va bilish jarayonlari psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2013.
10. Rasulova D. Sensor tizimlar va idrok jarayonlari. – Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2021.